

# Transsendentaalifilosofia ja dekonstruktio - Kant ja Derrida

Marika Tuohimaa

Tarkoitukseni on tutkia Immanuel Kantin (1724-1804) transsendentaalifilosofian ja Jacques Derridan (1930-) dekonstruktioiden yhtymäkohtia ja eroja. Kysymystä on pohdittu jonkin verran dekonstruktioon liittyvän kirjallisuuden puitteissa.<sup>1</sup> Toisten näkemysten mukaan dekonstruktion voidaan katsoa jatkavan joiltakin osin Kantin transsendentaalifilosofian projektia (vrt. esim. Harvey 1987, 270, Pihlström 2001, 47). Tällöin Derridan kirjoituksissa voidaan nähdä eräänlainen transsendentaalifilosofinen ja tietoteoreettinen siirtymä transsendentaalisesta subjektista kieleen. Kun Kantin mukaan transsendentaalisen subjektin havainnon muodot ja puhtaan ymmärryksen kategoriat strukturoivat kokemustiedon, väittää Derrida puolestaan kielen strukturoivan ajattelua ja havaintoja. Toiset tutkijat korostavat kuitenkin Kantin ja Derridan kirjoitusten radikaalia eroa. Esimerkiksi Rodolphe Gasché on todennut "[v]aikka dekonstruktio tutkiikin filosofian *käsitteellisten järjestelmien* mahdollisuuden ehtoja, sitä ei pidä luulla tiedon mahdollisuuden transsendentaalisten ehtojen etsinnäksi (Kant) tai Husserlin transsendentaalisen filosofian uudeksi versioksi." (Gasché 1985, 50) Gasché perustelee väitettään sillä, että Derrida asettaa kyseenalaiseksi transsendentaalifilosofisen pyrkimyksen perustojen, alkuperän ja transsendentaalisen subjektin yleisen rakenteen hahmottamisesta. Samaan tapaan Richard Rorty katsoo, että Derrida on ei-kantilainen filosofi, joka on osoittanut Kantin projektin olevan illuusio. Rortyn mukaan Derridan kirjoitusten erityinen ansio on siinä, että hän on osoittanut miksi transsendentaalifilosofialle ominainen pyrkimys tehdä läpinäkyväksi tiedon perusta on mahdoton. Ajattelun sitoutuminen kieleen ja erityisesti kirjoitukseen estää kaiken metatasolla tapahtuvan reflektion ajattelun luonteesta. (Rorty 1982, 93).

Dekonstruktion tutkijoita on kiinnostanut erityisesti tilanne sen

<sup>1</sup> Mm. Rodolphe Gasché 1986, Irene E. Harvey 1986, 1987, Jari Kauppinen 1989, 1992, 2000, John Llewellyn 1986, Sami Pihlström 2001, Richard Rorty 1982, Hugh J. Silverman 1994, Henry Staten 1985, Tuohimaa 1996, 1999).

vuoksi, että Kantin ja Derridan kirjoitusten välillä on nähtävissä selviä yhtymäkohtia tavassa pohtia tiedon edellytyksiä, mutta myös radikaaleja eroavuuksia. Voidaan sanoa, että Derrida ratkaisee monia samankaltaisia kysymyksenasetteluja, joita Kant on esittänyt, hyvin eri tavalla. Derridan ja Kantin tekstien lukeminen rinnakkain nostaa esiin useita perustavia filosofisia kysymyksiä, kuten esimerkiksi: Onko filosofialle löydettävissä varmaa perustaa tai metodologiaa? Mitä on filosofian ja filosofisen tiedon luonne ylipäänsä? Mitkä ovat tiedon edellytykset? Mikä on subjektin luonne ja merkitys tietämisessä? Kantin ja Derridan kirjoitusten välillä syntyvä dialogi saa lukijan pohtimaan annettujen vastausten perusteluja ja oikeutusta. Kant on tuottanut monia käsitteitä ja erotteluja, jotka uudelleen muotoiltuina näkyvät Derridan kirjoituksissa. Tästä syystä Derridan filosofian syvempi ymmärtäminen edellyttää Kantin keskeisten käsitteiden ja käsitteellisten erottelujen ymmärtämistä. Kantin kysymyksenasettelujen ja vastausten kautta voi pohtia Kantin näkökulmien historiallisuutta ja rajoituksia ja samalla nähdä Derridan ajattelun rajoituksia ja ongelmakohtia.

Tarkastelen transsendentaalifilosofian ja dekonstruktion välistä suhdetta neljästä eri näkökulmasta. *Ensinnäkin* tutkin mitä yhtymäkohtia ja eroja Kantin projektin (järjen kritiikin) ja dekonstruktion välillä on löydettävissä. Miten metodin näkökulmasta dekonstruktio eroaa transsendentaalifilosofisesta projektista? *Toiseksi* pohdin mitä yhtymäkohtia ja eroja on dekonstruktiiivisella ja transsendentaalifilosofisella käsityksellä tiedon edellytyksistä. Miten Kant ja Derrida selittävät tiedon luonteen? *Kolmanneksi* analysoin transsendentaalifilosofiseen tarkastelutapaan liittyvän transsendentaalisen idealismin ja dekonstruktion välistä suhdetta? Pohdin erityisesti kysymystä onko Derrida vastaavalla tavalla kuin Kant sitoutunut tiettyyn tarkastelutapaan tai näkökulmaan. *Neljänneksi* pohdin transsendentaalifilosofian ja dekonstruktion subjektikäsitteiden yhtymäkohtia ja eroja? Mitä tarkoittaa subjektin dekonstruktio ja miten se on ymmärrettävissä transsendentaalisen subjektin käsitteeseen nähden?

### Järjen kritiikki ja dekonstruktio

Irene E. Harvey on artikkelissaan "Dekonstruktion lähteillä" esittänyt, että Derridan dekonstruktion ja Kantin transsendentaalifilosofisen projektin välillä on nähtävissä yhtymäkohtia siinä, että molemmat pyrkivät asettamaan rajoja metafyyssisten väitteiden esittämiselle (Harvey 1987, 270-271). Olen samaa mieltä Harveyyn kanssa siitä, että molemmissa on kyse kriittisestä asenteesta tietynlaisia metafyyssisiä väittämiä vastaan. Kantin

keskeinen kysymyksen asettelu teoksessa *Kritik der reinen Vernunft* (1781) ja sitä selittävässä teoksessa *Prolegomena* (1784) koskee sitä, miten metafysiikka voisi olla tieteenä mahdollinen (Kant 1997, 38). Kantin mukaan metafysiikkaa koskevalta tutkimukselta on puuttunut perusta ja kriteeri, joiden perusteella voidaan erottaa todellinen tieto harhasta. Kantin pääteoksen nimi jo viittaa hänen keskeiseen pyrkimyksiensä: spekulatiivisen ymmärryksen ja puhtaan järjen kritiikkiin. Kantin tehtävänä on siis osoittaa puhtaan järjen käytön rajat ja rajoittaa sen rajatonta käyttöä (Kant 1997, 46). Puhdas järjen käyttö voi johtaa keskenään ristiriitaisiin dialektisiin päätelmiin (puhtaan järjen antinomia), jotka eivät enää tarjoa kriteeriä sille kumpi vastakkaisista väitteistä on tosi (Ibid., 200). Kant puhuu näiden yhteydessä myös transsendentaalisesta harhasta (*transzendentalen Schein*), koska väitteet vaikuttavat puhtaalta transsendentaaliselta tiedolta, puhtaalta synteettiseltä apriori tiedolta. Kant esittää esimerkkinä tällaisesta puhtaan järjen dialektisesta antinomiasta muun muassa seuraavan väiteparin: "Maailmalla on alku (raja) ajassa ja avaruudessa" ja "Maailma on ääretön ajassa ja paikassa" (Kant 1966, 468-469, vrt. myös Kant 1997, 165). Perinteisesti edellisen kaltaisten väitteiden on katsottu olevan metafysiisiä väitteitä, jotka koskevat todellisuuden olemusta ja yleistä rakennetta. Kant katsoo, että tällaiset väitteet ovat seurausta puhtaan järjen käytöstä, joka toimii oman logiikkansa mukaisesti. Kantin mukaan ajattelun (järjen käytön) kohteena on tällöin "hyperboliset objektit" eli puhtaat "ymmärrysoliot" (*noumena*) (vrt. Kant 1997, 154), jotka "viekkottelevat ymmärrystä transsendenttiin käyttöön" (Ibid., 155). Kant pyrkii rajoittamaan tällaista metafysiistä ajattelutapaa, "järjen käyttöä", joka luulee puhuvansa kokemuksen ulkopuolisista olioista sinänsä, kun se puhuukin puhtaista ymmärryksen objekteista.

Kant toteaa, että hän ei tarjoa oppijärjestelmää (*Doktrin*), vaan metodin siitä miten metafysiikka tieteenä voitaisiin perustaa (Kant 1966, 74). Tässä merkityksessä Kant esittää ajatuksen transsendentaalifilosofiasta (*Tranzendental-Philosophie*), josta hän käyttää myös nimitystä transsendentaalinen kritiikki. Sen tarkoituksena on tietokyvyn kriittinen tarkastelu ja ennen kaikkea sen rajojen asettaminen ja pätevyysalueen tutkiminen. Voidaan huomata, että Kant puhuu transsendentaalifilosofiasta samankaltaisessa merkityksessä kuin nykyisin puhutaan tietoteoriasta. Transsendentaalifilosofialla voidaan katsoa olevan myös yleisestä tietoteoreettisesta tarkastelusta eroava erityinen tehtävä. Kant kutsuu transsendentaaliseksi tiedoksi tietoa apiorisista ehdoista ja edellytyksistä (Kant 1966, 74). Toisin sanoen transsendentaalifilosofian erityinen tutkimuksen kohde on se, mitkä ovat tiedon mahdollisuuden välttämättömät ja apioriset edellytykset.

Derridan dekonstruktio eroaa Kantin transsendentaalifilosofisesta projektista siinä, että hän ei pyri luomaan perusteita tai kriteeriä metafysiikalle, vaan pikemminkin osoittamaan erilaisten metafyyssisten oletusten läsnäoloa myös sellaisissa väitteissä, joiden katsotaan olevan täysin vapaita metafyyssisistä oletuksista. Derrida ei pyri luomaan systemaattista teoriaa tai legitimiä perustaa, josta käsin voidaan arvioida metafyyssisten väitteiden pätevyyttä. Päinvastoin hän kyseenalaistaa sellaisen ehdottoman perustan tai kriteerin mahdollisuuden. Hänen dekonstruktiivinen kritiikkinsä ei siten nouse selkeästi tietystä perustasta tai positiosta käsin. Se muotoutuu analysoitavan tekstin pohjalta. Eräs keskeinen kritiikin ja analyysin kohde Derridalla on ollut merkityksen käsite. Hän katsoo, että filosofiseen merkityksen-käsitteeseen on filosofian tradition kuluessa sisällyntynyt useita tarpeettomia metafyyssisiä oletuksia. Yksi metafyyssinen oletus, jota ilman merkityksen käsite on ymmärrettävissä, on ajatus merkitykseen liittyvästä dualismista. Tällöin merkityksen ajatellaan olevan henkinen entiteetti (idea tai *eidos*), joka on olemassa riippumatta materiaalisesta ilmauksesta kielessä. Derridan keskeinen argumentti on, että merkitystä ei voi ajatella riippumatta kielestä. Hän puhuukin kantilaisin sävyin, että ajatuksessa kielestä riippumattomasta merkityksestä on kyse harhasta, joka on organisoinut kokonaisen järjestelmän ja aikakauden (Derrida 1972, 33). Kieli voi harhaanjohtavasti johtaa ajatukseen ilmaisun ja merkityksen välisestä erosta. Tässä suhteessa Derridan ja Kantin välillä on nähtävissä yhtymäkohtia; molemmat pyrkivät rajoittamaan tai minimoimaan perustelemattomia metafyyssisiä oletuksia tai väitteitä (vrt. myös Harvey 1987, 271).

Harveyn mukaan "dekonstruktio on kritiikin kritiikkiä kantilaisessa mielessä", sillä Derridan metafyyssisen tradition dekonstruktio osoittaa rationaalisen, metafyyssisen ja spekulatiivisen hallinnan rajat suhteessa kieleen ja tekstuaalisuuteen (Ibid, 271). Toisin sanoen, Derrida asettaa kritiikin kohteeksi monia sellaisia asioita, joita Kant ei aseta kyseenalaiseksi. Näitä ovat muun muassa ajatus metafysiikasta tieteenä, absoluuttisen varmuuden ja kriteerien ihanne, apriorinen tieto sekä transsendentaaliset rakenteet. Kant katsoi, että on olemassa ahistoriallista, puhdasta ja pysyvää transsendentaalista tietoa tietokyvystä. Derridan puolestaan voidaan katsoa edustavan traditiota, jonka mukaan tieto on aina kieleen sitoutunutta, historiallista ja kontekstuaalista.

Dekonstruktion ja transsendentaalifilosofian välillä on kuitenkin löydettävissä yhtymäkohtia. Kantin tavoin Derrida kiistää, että dekonstruktiossa olisi kyse oppijärjestelmästä. Dekonstruktio muistuttaa pikemminkin metodia eli tietynlaisia tapoja tarkastella asioita. Vastaavasti Kant kuvaa transsendentaalifilosofiaa tietynlaisena kriittisenä metodina.

Tosin Derrida kiistää myös sen, että dekonstruktio olisi mikään metodi (Derrida 1987, 389, Derrida 1992, 210, 211). Hän kyseenalaistaa ajatuksen dekonstruktioista metodina hyvin samantapaisin perustein kuin Martin Heidegger on myöhemmissä kirjoituksissaan, erityisesti kirjoituksessa *Gelassenheit* (1959), kritisoinut päämäärähakuista tarkastelutapaa. Derridan mukaan dekonstruktioa ohjaa oikeudenmukaisuus ja totuus, joita kumpakaan ei voida ohjelmoida tai ennakoida päämäärähakuisen projektin puitteissa (Derrida 1992, 21, Derrida 1994, 36, Derrida 2000, 20). Derrida näkee samoin kuin Heidegger, että "historiallinen totuus" olennaisesti unohtuu tai peittyy, mikäli ajattelua tai tutkimusta ohjaa jokin päämäärähakuinen tarkastelutapa, joka rajaa sen mitä näkyy ja mitä ei näy (vrt. Heidegger 1991, 49-51). Hän luonnehtii dekonstruktioa Heideggerin termin tapahtuman (*Ereignis*) kaltaisena (Derrida 1985, 70). Tässä suhteessa Kantin ja Derridan välillä on nähtävissä radikaali ero. Derrida näkee ongelmallisena tarkastelutavan rajaamisen eli metodisen tarkastelun, jonka Kant puolestaan näkee keskeisenä tavoitteenaan. Kantin päämääränä on määritellä tieteelliset puitteet, joissa ajattelu on legitiimiä. Derrida on itse todennut, että "dekonstruktio ei [--] ole kritiikkiä, sanan yleisessä tai kantilaisessa merkityksessä. *Krinein* tai *krisis* (päättös, valinta, arvottaminen, käsittäminen) on itse ensisijaisesti transsendentaalin kritiikin välineenä tärkeä dekonstruktion teema tai kohde." (Ibid., 70)

Eroista huolimatta voidaan kuitenkin sanoa, että molempia projekteja ohjaa pyrkimys totuuteen, metafyyssisten oletusten ja harhojen minimoiminen. Kant kyseenalaistaa puhtaasta järjenkäytöstä syntyviä illuusioita, Derrida puolestaan kielenkäytöstä syntyviä fiktioita. Molempien keskeinen kysymys on "mitä todella voidaan tietää?" ja "onko tämä todella totta?" Näin pitkälle abstrahoituna Kantin transsendentaalifilosofia ja Derridan dekonstruktio ei kuitenkaan enää ratkaisevasti eroa muista filosofisista projekteista; voidaan sanoa, että filosofian harjoittamista leimaa aina pyrkimys pohtia "onko tämä todella tietoa ja totta?". Kantin ja Derridan kirjoitusten kohdalla kysymys kuitenkin olennaisesti syvenee, kuten useimpien radikaalisti traditiota muuntaneiden filosofien kohdalla. Molemmat olennaisesti pohtivat pätevän tiedon edellytyksiä ja perusteita.

### Tiedon edellytysten tutkiminen

Kantin transsendentaalifilosofisen projektin ja dekonstruktion välillä on nähty yhtäläisyyksiä muun muassa siinä, että molemmissa on kysymys tiedon edellytysten tutkimisesta (vrt Gasché 1986, Harvey 1987, Pasanen 1992, Pihlström 2001, Tuohimaa 1999, 2001). Kant pohtii kirjoituksissaan

erityisesti minkälaiset ovat tiedon välttämättömät (transsendentaaliset) edellytykset, jotka mahdollistavat yleistettävissä olevan tieteellisen tiedon. Kant ratkaisee uudella tavalla klassisen antiikin Kreikasta periytyvän kysymyksen yleisen rationaalisen ja apriorisen tiedon mahdollisuudesta. Kantin "kopernikaaninen käänne" merkitsee sitä, että tiedon välttämättömät edellytykset, jotka takaavat tiedon yleisyyden ja intersubjektiiivisuuden, paikallistetaan transsendentaaliseen subjektin rakenteeseen. Kant pohtii siten metafyyssisen tiedon perusteiden rinnalla myös muiden tieteiden, kuten puhtaan matematiikan, logiikan ja puhtaan luonnontieteiden tieteellisiä perusteita. Kant päätyi, että kokemustietoa strukturoi ajan ja paikan havainnonmuodot ja järjen käyttöä strukturoivat tietyt kategoriat ja puhtaan ymmärryksen ideat, joiden avulla muodostetaan arvostelmia. Näitä kategorioita ovat muun muassa identiteetin ja kausaliteetin kategoriat. Voidaan sanoa, että Kantin mukaan tiedolla on transsendentaaliset, aprioriset ja kaikille inhimillisille subjekteille yhteiset eli intersubjektiiiviset edellytykset, jotka yhdistyvät empiiriseen ainekseen. Transsendentaaliset tiedon edellytykset antavat inhimilliselle tiedolle tietyn yhteisen muodon.

Derridan analyysseissa (mm. teoksissa *De la grammatologie* ja *La voix et phénomène* sekä artikkelissa "La différence") tiedosta ja kielestä on nähty yhtymäkohtia Kantin analyysien kanssa. Erityisesti Derridan tavassa kuvata tiedon ja kielen edellytyksiä kirjoituksen (*l'écriture*), erojen leikin (*le jeu des différences*), jäljen (*la trace*) ja *différencen* (*le différence*) epäkäsitteiden avulla. Derrida on todennut, että näillä epäkäsitteillä hän on pyrkinyt kuvaamaan prosesseja, jotka mahdollistavat käsitteellistämisen, ideaalisen entiteetin tai merkityksen ja siten myös tiedon (vrt. Derrida 1972, 11, Derrida 1967, 43). Esimerkiksi Derridan termi *différance* voidaan tulkita tietoisuuden (*transsendentaalin subjektiviteetin*) ominaisuudeksi, joka kuvaa subjektin tapaa muodostaa käsitteitä. Tätä tulkintaa tukee Derridan väite, että "*différance* on käsitteellistämisen ehto (*possibilité de la conceptualité*)" (Derrida 1972, 11). Toisin sanoen, *différancea* voidaan pitää eräänlaisena kantilaisena apriorisena tiedon ja käsitteellistämisen muodollisena edellytyksenä. Tällöin *différencen* voidaan tulkita olevan sellainen käsitteellistämisen ja tiedon edellytys, että se tuottaa käsitteet ja merkitykset eroina eli erottamalla ne toisista käsitteistä ja erojen yksiköistä. *Différance* viittaa yleiseen merkitykseen liittyvään ajalliseen ja paikalliseen tilallistamiseen (*espacement*) (Derrida 1972, 8). Derridan mukaan merkitys ei ole olemassa ennen kieltä, vaan kielen käyttö synnyttää ajallis-paikallisesti strukturoituvan merkityksen. Merkitys strukturoituu ajallis-paikallisesti lauseyhteydessä, jossa merkitys muodostetaan lineaarisesti (paikallisesti) tiettyjä sanoja yhdistämällä. Derrida kuitenkin katsoo, että

merkitys ei muodostu vain lauseyhteydessä muodostuvassa paikallisessa tilassa, vaan tämä tila on olennaisesti myös samanaikaisesti ajallinen. Toisin sanoen merkitys muodostuu (siirtyy ja lykkääntyy) myös ajallisesti lausetta muodostaessa tai lukiessa. Merkitys ei siten edellä kielellistä ilmaisua (puhetta tai kirjoitusta) eikä lukutapahtumaa tai kuuntelemista, vaan merkitys ilmenee konkreettisen kielellisen ilmaisun ja omaksumisen prosessin kautta, joka on aina jo ajallis-paikallisesti strukturoitunut tapahtuma.

Derrida jakaa Ferdinand de Saussuren esittämän näkemyksen, että merkitys muodostuu erojen leikin verkostossa. Termi *erojen leikki* (*le jeu des différences*) viittaa sisäiseen leikkiin ja itseensä viittaavuuteen. Merkitys ei siten muodostu vain suhteena maailmassa oleviin referentteihin, vaan saa varsinaisen merkityksensä suhteessa kielen järjestelmään. Derrida on samaa mieltä Saussuren kanssa siitä, että kielelliset merkit merkitsevät, saavat identiteettinsä ja eroavat toisista merkeistä graafisten ja foonisten erojen kautta. Derrida kuitenkin korostaa Saussuresta poiketen, että nämä erot eivät ole valmiita, vaan olennaisesti epäsubstantiaalisia ja ajallis-paikallisesti (*différançen prosessissa*) muotoutuvia.

Derridan termillä *différance* voi nähdä yhtymäkohtia Kantin havainnon muotojen kanssa, koska *différancessa* kyse on ajan ja paikan yhdistävästä ja tilallistamista kuvaavasta käsitteellistämisen ehdosta. Derrida liittää tämän tilallistamisen funktion tai muodon kuitenkin lähinnä merkitysten alueelle, kun Kantin havainnon muodot kuvaavat havainnon muodostumisen tasoa. *Différance* luonnehtii pikemminkin samaa tasoa kuin kategoriat Kantilla, eli kyse on arvostelmien strukturoitumisen tavan kuvauksesta. Myös Rodolphe Gasché on väittänyt, että *différance* on selvästi transsendentaalinen käsite. Samalla se on käsite, joka myös kyseenalaistaa transsendentaalisen reduktion ja minkään transsendentaalisen käsitteen olemassaolon. (Gasché 1986, 194-195) Gaschéen mukaan *différance* siis estää minkäänlaisen puhtaan tietoisuuden analyysin ja selittää, miksi mikään tietoisuutta koskeva käsite ei ole mahdollinen. Jokainen käsite, myös transsendentaalinen käsite, osallistuu erojen 'oputtomaan leikkiin. Gasché on mielestäni pitkälti oikeassa siinä, että *différance* on paradoksaalisesti transsendentaalinen käsite, joka samalla selittää, miksi mikään puhtaan tietoisuuden analyysi ei ole mahdollista, mikäli käyttämämme käsitteet osallistuvat Derridan kuvaaman *différançen* tilalliseen ja ajalliseen prosessiin. Voidaan kuitenkin myös väittää, että *différançen* transsendentaalisena puhtaana muotona ja käsitteenä tulisi

erota sen tuottamasta sisällöllisestä prosessista.<sup>2</sup>

Gasché esittää teoksessa *The Tain of the Mirror* (1986) kiinnostavan tulkinnan Derridan termeistä, erityisesti kirjoituksesta, *koasitranssendentaaleina* (*quasitranscendental*). Derridan termi kirjoitus (*l'écriture*) on toinen nimi *différance*lle. Se kuvaa merkityksen muotoutumisen sitoutumista lineaarisesti strukturoituvaan, empiiriseen ja graafiseen kirjoitukseen. Gasché'n tulkinta on siinä mielessä kiinnostava, että termissä kvasitranssendentaalisuus on nähtävissä Derridan ajattelutavan yhtymäkohdat ja eroavuudet Kantin ajatusten kanssa. Derrida ei näe tiedon edellytysten olevan transsendentaalisen subjektin, subjektien intersubjektiivisen rakenteen ominaisuus. Hän katsoo, että yleistettävissä olevan ja intersubjektiivisen tiedon edellytykset ovat syntyneet kielen myötä. Kant liittää tiedon edellytykset aprioriseen ja välttämättömään transsendentaaliseen subjektin rakenteeseen. Derrida puolestaan katsoo, että tiedon edellytykset ovat historiallisesti muotoutuneet kielen rakenteen kehityksen myötä. Sana *kvasitranssendentaali* viittaa siten siihen, että merkitystä muotoileva *différance*n periaate näyttäytyy ja toimii ikään kuin tietoisuuden ilmiönä, mutta sen alkuperä ei ole tietoisuudessa, vaan se kehittyy kielen myötä. Tätä tulkintaa tukee Derridan väite *De la grammatologie* -teoksessa, että kirjoituksen kehittyminen 3000-4000 vuotta sitten on mahdollistanut *différance*n ilmaantumisen (Derrida 1967, 190-191). Tämä väite näyttäisi sanovan, että kielen kehittyminen on mahdollistanut tietynlaisen *différance*n logiikalla toimivan käsitteellistämisen kyvyn. Toisin sanoen kieli on tuottanut tilalliset ja ajalliset erot, jotka muodostavat käsitteitä ja merkityksiä.<sup>3</sup>

<sup>2</sup> Termi *différance* kuvaa Derridan kirjoituksissa myös maailman ja maailmakokemuksen välistä eroa eli Kantin esittämää fenomenien ja olioiden sinänsä (*die Dinge an sich Selbst*) välistä erottelua. Tätä tulkintaa tukee erityisesti Derridan väite, että *différance* tuottaa onttilisen ja ontologisen välisen eron kehkeytymisen. Toisin sanoen se tuottaa ymmärretyn alueen eli merkitysten alueen.

<sup>3</sup> Derridan esittämät luonnehdinnat termistä *différance* antavat mielestäni mahdollisuuden näille kaikille edellä mainituille tulkintamahdollisuuksille. Kuitenkin esimerkiksi tulkinta *différance*sta tietoisuuden ominaisuutena on herättänyt eniten keskustelua Derridan kirjoitusten tutkijoiden piirissä. Esimerkiksi Richard Rorty ja Outi Pasanen kiistävät Derridan kirjoitusten olevan transsendentaalifilosofisia kuvauksia tietoisuuden rakenteesta. Mielestäni Derridan tekstit antavat kuitenkin aihetta tulkita *différance*n transsendentaalifilosofisena käsitteenä, joka kuvaa mielen tapaa luoda käsitteitä. Sen sijaan ongelmallisempaa on se, tulisiko *différance* tulkita transsendentaalina vai kvasitranssendentaalina? Derridan tekstien kokonaisuuden kannalta tulkinta *différance*sta kvasitranssendentaalina vaikuttaa todennäköisemmältä, koska Derrida kyseenalaistaa useissa yhteyksissä sen, että mikään merkitys, olemus tai substanssi voisi olla olemassa ennen kieltä. Toisaalta sellaiset luonnehdinnat *différance*sta, joissa hän kuvaa sitä "olevan kehkeytymisen moduksena" tai havainnon

Voidaan väittää, että Kantin tapaa etsiä tiedon perustaa leimaa tietynlainen rationaalisen tiedon ideaali, jonka Kant muotoilee uudella tavalla kysymyksessä synteettisen apriori tiedon mahdollisuudesta. Onko olemassa kokemusta 'edeltävää', välttämätöntä tietoa, joka ei ole analyytistä (tautologista) vaan jotakin synteettistä [eli sanotaan jostakin jotakin (S on p)], joka ei palaudu tautologiaksi. Toisin sanoen lauseen subjettiin liitetään jokin ominaisuus p, joka ei ole suoraan johdettavissa käsitteen (S) määritelmästä. Kantin ajatukset synteettisen apriori tiedon mahdollisuudesta luovat perustan tietylle filosofiselle tarkastelutavalle (transsendentaaliselle idealismille ja myös fenomenologialle), joka pyrki tutkimaan apriorisia ja apodiktisia synteettisiä väitteitä, ei niinkään esittämään aposteriorisia synteettisiä väitteitä, joita voidaan esittää myös muiden tieteiden piirissä, kuten luonnontieteissä. Näin Kantin transsendentaalifilosofia eroaa empiirisestä ja naturalistisesta tarkastelutavasta. Se ei ole tosin niille täysin vastakkainen, vaan pyrkimyksenä on eräänlainen empirismin ja rationalismin synteesi. Kant asettaa transsendentaalifilosofialle haasteen tutkia empiirisen tiedon välttämätöntä, pysyvää ja apriorista edellytystä.

Tässä suhteessa Derridan kvasitranssendentaaliset epäkäsitteet eroavat Kantin tiedon edellytyksistä. Kyse on kokemuksen ja tiedon historiallisista edellytyksistä. Derrida kyseenalaistaa kirjoituksissaan ajatuksen rationaalisesta, yleisestä ja objektiivisesta tiedosta. Hän kutsuu tällaista filosofian traditiota leimannutta ideaalia *logosentrismiksi*. Logosentriselle ajattelutavalle on ominaista muun muassa ajatella, että on olemassa ideaalisia entiteettejä, kuten esimerkiksi subjekti, merkitys ja Jumala. Ideaaliset entiteetit ovat autonomisesti olemassa itsessään riippumatta mistään empiirisistä tekijöistä ja ylipäänsä perustavampia kuin empiiriset entiteetit. Nämä ideaaliset entiteetit ovat yleisen rationaalisuuden (*logos*) ilmentymiä. Ideaalisesta rationaalisuudesta on löydettävissä olemisen mieli ja merkitys. Tässä suhteessa Derridan ajattelu eroaa radikaalisti transsendentaalifilosofiasta, koska hän korostaa ideaaliseksi katsottujen entiteettien, kuten subjekti tai merkitys, riippuvuutta materiaalisista ja empiirisistä ehdoista ja edellytyksistä. Ideaalisuus tuotetaan kielen välityksellä ja se on yksi kielenkäytön synnyttämistä hahmotustavoista.

Transsendentaalifilosofian ja dekonstruktion välistä suhdetta voi lähteä tarkastelemaan myös niihin liittyvästä maailmanhahmotustavasta käsin. Tämä näkökulma selvittää vielä tarkemmin Kantin ja Derridan ajattelutapojen ja maailmankuvien välistä eroa.

## Transsendentaalinen idealismi ja dekonstruktio

Kantin yhtenä keskeisenä tavoitteena on pyrkimys ratkaista Descartesin filosofian pohjalta kehittynyt ongelma ulkomaailman ja subjektin sisäisen maailman välillä. Kant esittää teoksissa *Kritik der reinen Vernunft* ja *Prolegomena* erottelun empiirisen idealismin ja transsendentaalisen idealismin välillä. Empiirisessä idealismissa kaikkien tietoisuudelle ilmenevien merkitysten, havaintojen, kokemusten ja mielteiden nähdään solipsistisesti olevan vain subjektin mielteitä ja ulkomaailman olemassaolo nähdään epävarmana. Empiiristä idealismia edustaa selvimmin piispa Berkeleyn ajattelu. Sen sijalle Kant asettaa näkemyksen transsendentaalisesta idealismista, joka ei aseta tietoisuuden ulkopuolisten objektien olemassaoloa kyseenalaiseksi, vaikkakin ne ilmenevät ainoastaan tietoisuudessa. Kant toteaaakin teoksessaan *Prolegomena* seuraavasti:

"Kun aiheellisesti pidämme aistien kohteita pelkinä ilmiöinä, tunnustamme kuitenkin näin menetellessämme samalla, että niiden perustana on olio sinänsä, vaikka emme tiedäkään, millainen olio sinänsä on, vaan tunnemme ainoastaan sen ilmiön, toisin sanoen tavan, jolla tämä tuntematon "jokin" vaikuttaa aisteihimme. Ja juuri ottaessaan ilmiöt vastaan ymmärrys tunnustaa samalla olioiden sinänsä olemassaolon." (Kant 1997, 127)

Näin Kantin mukaan ulkoisten objektien ilmeneminen tietoisuudelle on riittävä todistus myös niiden tietoisuuden ulkopuolisesta olemassaolosta. Tämä merkitsee Kantin filosofiassa idealistisen (transsendentaalisen) tarkastelutavan ontologisen ja metafyyssisen aseman muutosta. Toisin sanoen empiirisessä idealismissa kaikki redusoituu tietoisuuteen, kun taas transsendentaalisessa näkökulmassa tietoisuuden ulkopuolisen empiirisen maailman olemassaolo myönnetään.<sup>4</sup> Voidaankin sanoa, että Kantin

<sup>4</sup> Petri Räsänen väittää lisensiaattitutkimuksessaan *Kant ja Schopenhauer –transsendentaalisen idealismin suhteesta subjektiiviseen idealismiin ja dogmaattiseen realismiin* (1998), ettei Kantin esittämä transsendentaalinen idealismi palaudu dogmaattiseen realismiin eikä subjektiiviseen idealismiin. Subjektiivisessa idealismissa maailman olemassaolo palautetaan subjektin tietoisuuteen ja sen ulkopuolinen olemassaolo kyseenalaistetaan. Dogmaattinen realismi puolestaan tarkoittaa näkemystä, jonka mukaan maailmassa on kaksi erillistä tasoa: maailma itsessään ja toisaalta subjektin kokemus tästä maailmasta. Subjektin kokemus syntyy, kun kokemuksen ulkopuoliset objektit vaikuttavat subjektiiin. Räsänen mukaan Kantin esittämä transsendentaalinen idealismi ei edusta kumpaakaan näistä, vaan se lähtee liikkeelle annetusta kokemuksesta, jolloin kokemus pitää sisällään sekä subjektin että objektin. (Räsänen 1998, 3-5) Hän itse katsoo ns. *aspektitulkinnan* vastaavan parhaiten Kantin kuvauksia transsendentaalisesta idealismista. Tällöin lähdetään annetusta kokemuksesta,

näkemys transsendentaalisesta idealismista eroaa solipsistisesta immanenssin filosofiasta (subjektiivisesta idealismista), mutta hänet voidaan lukea immanenttia tietoteoreettisena lähtökohtana painottavaan filosofian traditioon. Tällöin myönnetään jonkin tietoisuuden ulkopuolisen olemassaolo, mutta tietoteoreettisesti voimme tietää maailman vain sellaisena kuin se ilmenee tietoisuudelle.

Tässä voidaan nähdä yhtymäkohtia Edmund Husserlin fenomenologisen asenteen kanssa. Siinä tiedon kohteita tarkastellaan sikäli kuin ne ilmenevät tietoisuudelle, ja tietoisuuden ja kokemuksen analyysi voi tapahtua vain itsereflektion välityksellä. Tietoisuuden edellytysten tutkiminen ei näin voisi olla luonnontieteellisen tutkimuksen kohde, koska tutkimuksen kohteena on empiirisen kokemuksen mahdollistama transsendentaalinen edellytys. Kant toteaa *Prolegomenassa* esimerkiksi seuraavasti: "Mitkään synteettiset arvostelmat *a priori* eivät ole muuta kuin mahdollisen kokemuksen periaatteita." Ne eivät koskaan voi viitata olioihin sinänsä, vaan ainoastaan ilmiöihin kokemuksen kohteena." (Kant 1997, 125).

Tässä suhteessa Derridan ja Kantin ajattelutavan välillä on nähtävissä yhtymäkohtia. Derridan mukaan *différance* ei voi olla kokemuksen kohde suoraan, vaan se on jotain, joka voidaan päätellä aposteriorisen merkityksen jälkeen. *Différance* ei ole empiirisesti eikä transsendentaalisesti olemassa. Sen "olemassaolon tapa" voidaan päätellä vain jälkikäteen empiiristä kielenkäyttöä strukturoivana periaatteena, joka luo käsityksen merkityksen ideaalisuudesta. Derridan ajatukset *différance*sta, *täydennöksestä*, *erojen leikistä* ja *jäljestä* eroavat kuitenkin Kantin käsityksistä tiedon edellytyksistä radikaalisti siinä suhteessa, että Derridan mukaan tällaista analyysia merkityksen rakentumisesta erojen leikkinä ja *différencena* ei voisi hahmottaa ennen kieltä. Tässä suhteessa hän suhtautuu kriittisesti tietoisuuden puhtaaseen analyysiin ja puhtaaseen itsereflektiiviseen analyysiin.<sup>5</sup> Derridan analyysi on mahdollinen vasta aposteriorisen kielen avulla.

Ehkä tärkein yhtymäkohta Derridan ja Kantin välillä on siinä, että

jossa subjekti ja objekti ei voi erottaa toisistaan, vaan kokemus on näiden yhteenliittymisen tulosta.

<sup>5</sup> Kantin näkemys puhtaan tietoisuuden analyysista ei kuitenkaan ole yksinkertainen, koska hän suhtautui hyvin kriittisesti puhtaan järjen avulla tehtyihin päätelmiin. Voidaankin sanoa, että Kant katsoi, että tietoisuuden analyysi on mahdollinen vasta aposteriorisen tiedon jälkeen, josta päätellään apriorisuus. Derridan näkemys eroaa kuitenkin Kantin käsityksistä siinä suhteessa, että hän korostaa kielen merkitystä subjektiviteettia ja ajattelua ymmärrettäessä.

Derrida käyttää samantyyppistä argumentaatiotapaa kuin Kant todisteluisaan eli transsendentaalista argumenttia. Transsendentaalisen argumentin luonteesta on olemassa lukuisia erilaisia tulkintoja, tässä yhteydessä näen kiinnostavana sellaisen tulkinnan, jonka mukaan transsendentaalinen argumentti etenee seuraavasti: kokemuksen edellytysten täytyy olla tietynlaiset, jotta tietynlainen meille tuttu kokemus on mahdollinen. Toisin sanoen transsendentaalinen argumentti etenee ilmenevästä ilmenevän syihin. Kant ei analysoi yksittäisen kokemuksen syitä, vaan sitä mikä on yhteistä kaikille inhimillisille kokemuksille. Tällöin hän päätyy siihen, että kaikille inhimillisille havainnoille on ominaista se, että ne ovat jäsentyneet ajallisesti ja tilallisesti. Näistä yleisistä yhteisistä piirteistä voidaan päätellä, että havainnon muodollisena edellytyksenä ovat ajan ja paikan puhtaat ja aprioriset havainnon muodot. Derridan kvasitranssendentaalit ovat havainnon, merkityksen ja tiedon edellytyksiä, jotka eivät voi olla itsessään läsnäolevia luonnontieteellisen tutkimuksen kohteita. Ne voidaan päätellä vasta jälkikäteen eräänlaista transsendentaalista argumenttia käyttäen. Toisin sanoen tarkastelemalla sitä, mikä on yhteistä jokaiselle kielelliselle merkitykselle voidaan päätellä sen edellytyksistä jotakin. Derridan analyysit *différance*sta ja *jäljestä* menevät empiirisen tarkastelun ulkopuolelle siinä suhteessa, että hänen analyysinsä ei vain jää kielen tasolle. Hän pohtii kielen ja kielellisen merkityksen muodostumisen edellytyksiä, jotka eivät voi olla empiirisen tutkimuksen tai edes itsereflektion kohteina. Voisi sanoa, että kyse on eräänlaisista tiedon ja merkityksen 'loogisista' edellytyksistä. Tässä merkityksessä Derrida esittää tietyn mahdollisen logiikan – *différance*sen logiikan – joka tuottaa merkityksen muodostumisen.

Huolimatta yhtymäkohdista Kantiin, Derridan kirjoituksissa on nähtävissä selkeätä idealististen ja rationalististen oletusten minimointia ja pyrkimystä selittää asioita realistisemmin tai materialistisemmin kuin Kant. Derrida suhtautuu kuitenkin hyvin kriittisesti naiiviin realismiin. Sen sijaan hän korostaa tekstuaaliseksi ymmärretyn kielen vaikutusta käsitteellisten idealiteettien ja ajatusten muodostamisessa. Kaikkein syvimmillä tasolla Derrida osoittaa transsendentaalifilosofisen lähtökohdan ongelmia dekonstruoidessaan filosofian traditiota leimanneen idealistisen subjektikäsitteen.

### Transsendentaalinen subjekti ja subjektin dekonstruktio

Kantin termi *transsendentaalinen subjekti* on mahdollista tulkita monella eri tavalla. Termin voi katsoa viittaavan Kantilla tietoisuuden puhtaaseen

rakenteeseen, joka on kaikilla inhimillisillä subjekteilla samanlainen. Toisin sanoen kyse on eräänlaisesta metaforasta, joka kuvaa tietoisuuden yleistä rakennetta ja subjektin epistemologista tapaa hahmottaa todellisuutta ja muodostaa arvostelmia. Derridan näkemykset subjektista eroavat Kantin käsityksistä siinä, että Derrida on kirjoituksissaan kyseenalaistanut mahdollisuuden analysoida transsendentaalista subjektia ja puhdasta tietoisuutta. Voidaan kuitenkin väittää, että myöskään Kant ei oletettavasti katsonut, että puhdas tietoisuus voisi näyttäytyä sellaisenaan kokemukselle, vaan se on myös transsendentti. Tähän tulkintaan näyttäisi viittaavan se, että Kant joutuu turvautumaan transsendentaaliargumenttiin päätellessään tiedon edellytyksistä. Kuitenkin Kant uskoo tietynlaiseen rationaaliiseen läpinäkyvyyteen, rationaalisen rakenteen olemassaoloon ja analysoitavuuteen, jotka Derrida puolestaan asettaa kyseenalaiseksi samaan tapaan kuin häntä aikaisemmin Martin Heidegger, Emmanuel Levinas, Maurice Merleau-Ponty tai Jacques Lacan.

Richard Kearneyn tekemässä haastattelussa Derrida väittää, että "[s]ubjekti ei ole mikään metalingvistinen substanssi tai identiteetti eikä mikään puhdas itsessään läsnäoleva *cogito*, vaan se on aina kaivertunut kieleen."<sup>6</sup> Tämänkaltaisilla väitteillä hän näyttäisi kiistävän kielen ulkopuolella olevan kokemuksellisen subjektin, jonka Descartes aikoinaan näki filosofian perustana, jota ei voida epäillä. Tämän tyyppinen näkemys subjektista on johtanut jälkistrukturalistisiin formulointeihin subjektin kuolemasta. Subjektin ei nähdä tällöin ohjaavan puhetta ja kielenkäyttöään, vaan kieli ohjaa puhetta ja kirjoitusta, jolloin subjekti on käynyt tarpeettomaksi. Derrida kuitenkin toteaa Richard Kearneyn haastattelussa, että

"En ole koskaan sanonut, että pitäisi tulla toimeen ilman subjektia. Vain, että se pitäisi dekonstruoida. Subjektin dekonstruointi ei tarkoita sen olemassaolon kieltämistä. On subjekteja ja subjektiviteetin 'operaatioita', tai 'vaikutuksia' (*effets*). Se on kiistämätön tosiasia. Sen tiedostaminen ei merkitse kuitenkaan sitä, että subjekti on sitä, mitä se *sanoo* olevansa."<sup>7</sup>

<sup>6</sup> Oma suom. "The subject is not some meta-linguistic substance or identity, some pure *cogito* of self-presence; it is always inscribed in language." (Derrida 1982, 125)

<sup>7</sup> Oma suom. "I have never said that the subject should be dispensed with. Only that it should be deconstructed. To deconstruct the subject does not mean to deny its existence. There are subjects, 'operations' or 'effects' (*effets*) of subjectivity. This is an incontrovertible fact. To acknowledge this does not mean, however, that the subject is what it *says* it is." (Derrida 1982, 125)

Derrida ei siis täysin kiistä subjektia, vaan hän painottaa sitä, että subjekti ei ole vain se, mitä siitä on sanottu tai mitä subjekti kuvittelee olevansa. Niinpä Derridan mukaan "[m]inun työni, ei tästä johtuen tuhoa subjektia; se vain pyrkii uudelleen asettamaan sen."<sup>8</sup>

Derrida kritisoi erityisesti sellaista subjektikäsitystä, jonka mukaan subjekti on henkinen substanssi, jolla katsotaan olevan identiteetti kielestä riippumatta. Derridan mukaan se, mitä me ymmärrämme subjektilla, perustuu kielelliseen kuvaukseen.<sup>9</sup> Toisin sanoen kysymys subjektiivisuudesta ja subjektiviteetista muotoillaan ja tuotetaan kielen välityksellä. Esimerkiksi väite, että subjekti on henkinen substanssi, on eräs kielellinen kuvaus, jonka avulla hahmotamme subjektiviteettia. Tämä kielellinen kuvaus synnyttää mielikuvan ei-materiaalisesta, näkymättömästä henkisestä substanssista ja entiteetistä. Voimme ymmärtää subjektin myös niin, että se ei sulkeudu solipsistiseksi substanssiksi, vaan se on olennaisesti jatkuvasti itsensä ulkopuolelle avautuva ja suuntautuva entiteetti, kuten esimerkiksi Heidegger, Merleau-Ponty ja Jacques Lacan ovat kuvanneet sitä. Subjekti voidaan ymmärtää myös täysin biologisena ja fyysikaalisena entiteettinä, joka käyttää erilaisia lingvistisiä ja visuaalisia merkkejä maailman kuvaamiseen ja kommunikaatioon.

Näkemyksellä, jonka mukaan subjektin itseymmärrys perustuu kielellisiin kuvauksiin, on hyvin kauaskantoisia seurauksia myös siihen miten subjekti ymmärtää itseään. Tällöin ei ole mitään olemuksellista minää,<sup>10</sup> vaan kielen välityksellä luodaan erilaisia kertomuksia ja fiktioita<sup>11</sup> siitä, mitä subjektiviteetti tarkoittaa. Nämä kertomukset jäsentävät

<sup>8</sup> Oma suom. "My work does not, therefore, destroy the subject; it simply tries to resituate it." (Derrida 1982, 125)

<sup>9</sup> vrt. Derrida 1982, 125.

<sup>10</sup> Eksistentiaalistien perusväite oli "olemassaolo edeltää olemusta" (vrt. Jean-Paul Sartre 1965, 12). Toisin sanoen, subjekti on maailmassa olemassa ennenkuin se määrittelee itsensä eli luo olemuksensa. Jälkistrukturalistit painottavat sitä, että olemuksen määrittely on pitkälti kielen välityksellä tapahtuvaa. Toisin sanoen luomme kertomuksia omasta olemuksesta.

<sup>11</sup> Fiktio voi tässä yhteydessä ymmärtää mahdollisena, hypoteettisena väitteenä tai kertomuksena. Fiktiot ovat todellisuuden mukaisia, mutta ne eivät ole objektiivisesti tai absoluuttisesti tosia, vaan ne ovat tulkintoja todellisuudesta. Sana "fiktio" on johdettu latinan kielen sanasta *fictio*, joka tarkoittaa muodostelmaa tai teelmää. (Uusi sivistyssanakirja 1993, 211) Fiktio-sanan käyttäminen tässä yhteydessä liittyy laajemminkin ehdottoman ja välttämättömän totuuden kyseenalaistamiseen. Ei ole mitään mahdollisuutta kertoa absoluuttista totuutta ihmisen olemuksesta, tietoisuuden rakenteesta tai edellytyksistä, tehtävästä tai tarkoituksesta, mutta voimme esittää erilaisia tulkintoja ja fiktioita näistä. Nämä kertomukset voivat olla toimivia, sopivia ja todellisuudenmukaisia, mutta niiden totuutta ei voida arvioida missään absoluuttisessa mielessä. Fiktioiden ja tulkintojen korostamisella ei kuitenkaan tähdätä siihen, että mikä tahansa käy (feuerabendilaiseen

olemista ja vaikuttavat siihen, mitä subjektissa havaitaan ja mitä pidetään merkityksellisenä. Kertomus toimii eräänlaisena teoreettisena kehyksenä, joka ohjaa havaintoja subjektista. Esimerkiksi Kantin esittämä näkemykset transsendentaalisesta subjektista, puhtaasta järjestä ja ymmärryksestä sekä käytännöllisestä järjestä on yksi fiktio, jonka avulla voidaan hahmottaa subjektiviteettia. Tämä fiktio ohjaa sitä, miten subjekti hahmottaa itseään.<sup>12</sup>

Kertomus-näkemyks herättää kuitenkin kysymyksen siitä, voidaanko tehdä täysin mielivaltaisia kertomuksia. Mikä on näiden kertomusten suhde todellisuuteen? Voidaanko subjekti redusoida kieleen ja nähdä vain kielen synnyttämänä konstruktiona tai ideana? Tässä yhteydessä nousee jälleen esiin kysymys siitä, kuinka pitkälle kieli voi rakentaa todellisuutta ja mikä on näiden rakennelmien suhde todellisuuteen. Voidaan puhua äärimmäisestä käsitekonstruktivismista.<sup>13</sup> Äärimmäisen käsitekonstruktivistisen näkemyksen mukaan koko suhde todellisuuteen on täysin irrelevantti, koska mitään todellisuutta sinänsä ei ole, on vain erilaisia käsitteellisiä hahmotuksia siitä, mitä todellisuus voisi olla. Käsitteiden ja kielen avulla luodaan käsityksiä todellisuudesta. Kun tieteiden ja filosofian pyrkimyksenä on ollut luoda mahdollisimman todellisuuden kaltainen kuvaus maailmasta ja subjektista, merkitseekö tämä fiktiivisyyttä korostava näkemys heittäytymistä täydelliseen mielikuvituksen mielivaltaisuuteen? Voidaanko enää puhua totuudesta tai todellisuudesta

ajattelutapaan *anything goes*), vaan kysymys on tulkintojemme aseman uudelleenymmärtämisestä.

<sup>12</sup> Tämänkaltaisen näkemys subjektista on tullut viime aikoina esiin myös erilaisten psykoterapian suuntausten yhteydessä, muun muassa *Neurolinguistic-programmingin* (NLP:n) sekä populaarimman positiivisen ajattelun yhteydessä. Niissä kiinnitetään huomiota siihen, miten subjekti kuvaa itseään. Terapian tehtävänä on muuntaa itsestä muodostettuja negatiivisia käsityksiä, jotka estävät ihmistä toimimasta niin kuin hän haluaisi. Näidenkin näkemysten yhteydessä on kuitenkin toistuvasti tullut esiin se, että itsestä ei voi tehdä aivan mielivaltaisia tarinoita. Kielellisiä kuvauksia vaihtamalla ei voida pelkästään edesauttaa muutosta, vaan muutos edellyttää myös ei-kognitiivisten, kehollisten ja tiedostamattomien prosessien muutoksia. Toisin sanoen jokin "toinen" itsessä vastustaa täysin mielivaltaisia kielellisiä manipulointityrityksiä.

<sup>13</sup> Termiä *käsitekonstruktivismi* (*conceptual-constructivism*) ei sinänsä löydy englantilaisista filosofian sanakirjoista, *Oxford Dictionary of Philosophy* (1996) kuitenkin määrittelee käsitteen *konstruktioivoinen* (*constructive*) lähinnä matemaattisten teorioiden yhteydessä käytettävänä käsitteenä sekä yleisesti seuraavasti: "Constructivism will be suspicious of indirect existence proofs, because showing that a contradiction follows from denying that some objects exists need not itself show us how to identify the object. Constructivism frequently involves suspicion of the idea of a completed infinite set, thought of as a self-standing object of investigation, as a finite set would be." (Ibid. 79).

perimmäisenä väitteiden referenttinä? Fiktio-näkemys sisältää koko asteikon todennäköisistä fiktioista täysin mielikuvituksellisiin kertomuksiin. Filosofiset kertomukset pyrkivät todennäköisyyteen, mutta eivät derridalaisen näkemyksen mukaan voi koskaan kuvata todellisuutta sellaisenaan omassa totuudessaan, koska kuvauksen tasolle siirryttäessä tapahtuu aina jo tulkintaa ja kuvaus itse tehdään käyttäen ilmiön sisäisyydelle ulkopuolista kuvaus- ja symbolijärjestelmää, kuten esimerkiksi luonnollista kieltä.

Derridan näkemys kuvauksen ja kuvauksen kohteen välisestä suhteesta muistuttaa Immanuel Kantin esittämää erottelua olioiden sinänsä ja meidän havaintomme olioista (ilmiöiden) välillä. Kun Kantilla transsendentaalinen subjektin rakenne muotoilee havaitun, niin Derridalla kieli muotoilee kohteensa niin, että meillä ei ole enää paluuta siihen, mistä se oli muotoutunut. Derridan mukaan voimme ymmärtää ainoastaan kielen välityksellä. Käsitteellinen on aina kielen välityksellä ilmenevää tulkintaa. Voidaankin sanoa, että Derridan filosofiassa tapahtuu transsendentaalifilosofinen siirtymä kieleen.<sup>14</sup> Kielen ulkopuolella oleva on transsendenttia ja tieto puolestaan edellyttää kieltä muotoutuakseen merkityksiksi ja sisällöiksi.

### Kritiikin kritiikkiä

Derridan kirjoitusten näkökulmasta voidaan Kantin analyysissa nähdä tiettyjä ongelmia, joita ei Kantin aikana nähty ongelmoina. Ensinnäkään Kant ei aseta kyseenalaiseksi sellaisia käsitteitä kuin transsendentaalinen subjekti tai apriorinen tieto, jotka dekonstruktiiivisesta näkökulmasta näyttäytyvät ongelmallisina. Varsinkin ongelmallista on se, miten näistä voisi olla tietoa. Miten transsendentaalinen subjekti voidaan identifioida ilman kieltä? Mitä ylipäänsä voisi tarkoittaa apriorinen tieto. Samoin tiettyä vanhaa antiikin Kreikasta periytyvää metafyyisistä kysymyksen asettelua ja metafysiikkaa edustaa Kantin esittämä tiedon ideaali: synteettisen apriori tiedon ideaali. Kantin transsendentaalifilosofian projektissa näyttäytyy uudessa muodossa klassinen antiikin Kreikasta

<sup>14</sup> Richard Rorty kritisoi näkemystä, että Derridan filosofiassa olisi kysymys kantilaisesta transsendentaalifilosofisesta näkökulmasta, jossa on puhtaan ajattelun muotojen tarkastelun sijaan siirrytty tarkastelemaan kieltä ajattelun muotojen ilmaisijana. Rortyn mukaan kielifilosofia on kantilaisen transsendentaalifilosofian viimeinen muoto. Derridan filosofia ei hänen mukaansa ole tässä mielessä kielifilosofiaa, vaan se rikkoo filosofisen tarkastelutavan (Rorty 1982, 93).

periytyvä ajatus puhtaan järjen ideoista, jotka Kant ymmärtää puhtaina muotoina. Kant on kiinnostunut puhtaasta ja ideaalisesta järjen tiedosta (synteettisestä apriori) tiedosta ja sen mahdollisuudesta. Hän kuitenkin osoittaa puhtaan järjen tiedon ideaalin ongelmallisuuden. Puhdas, aistimellisesta ja kokemuksellisesta aineksesta erotettu ideaalinen, järjen logiikalla strukturoitunut intuitiivinen tieto näyttäytyykin Kantille harhana. Tässä suhteessa Kant kääntää antiikin Kreikassa muotoillun arvoasetelman toisin päin. Kant näkee puhtaan järjen avulla saavutettavan tiedon johtavan transsendentaalisiin harhoihin, kun Antiikin Kreikassa pidettiin aistien avulla saatua, kokemuksellista tietoa harhana. Kant ei kuitenkaan luovu ajatuksesta apriorisesta, kokemusta edeltävästä, välttämättömästä ja yleisestä tiedosta. Kant kuitenkin näkee, että siihen päästään vasta aposteriorista kokemusta analysoimalla ja päättelemällä, mikä on yhteistä kaikelle mahdolliselle kokemukselle.

Tiedon ideaali on Kantin ajoista muuntunut kaikkein radikaaleimmin. Kantin ajattelu sijoittuu rationalistisen ja empiristisen tiedon ihanteen välimaastoon. 1900-luvulle tultaessa tieteellisen tiedon ideaali on muuntunut lähes täysin empirisyyttä ja materiaalisuutta korostavaksi ja puhtaan rationaalisen, ideaalisen ja apriorisen tiedon mahdollisuus on kyseenalaistettu. 1900-luvun lingvistisen käänteen myötä on alettu nähdä ajattelu, jonka ennen katsottiin olevan puhtaan rationaalisuuden ilmausta, kielen myötä hahmottuvana. Wittgensteinin, Saussuren, Heideggerin ja Peircen filosofisten analyysien myötä myös Derrida on esittänyt, että puhdas, kielestä riippumaton ajattelu on fiktio (vrt. Derrida 1967, 142). Derrida katsoo, että ajattelu edellyttää aina kieltä, jonka kautta ajattelun muodot ja tavat muotoutuvat. Kieli yhteisenä sosiaalisena järjestelmänä takaa tiedon intersubjektiivisuuden, yhteyksien, joka ylittää subjektiiviset kokemukset. Tiedolla ei dekonstruktiivisen näkemyksen mukaan tarvitse olla mitään apriorista, kokemusta edeltävää välttämättömyyttä, vaan välttämättömyys luodaan kielellisten instituutioiden, kuten esimerkiksi tieteen, sisällä.

Derrida ei ole kuitenkaan suoraan kyseenalaistanut Kantin analyysia havainnon apriorisista muodoista eikä myöskään ajatusta järjen käyttöä strukturoivista kategorioista. Puhtaan järjen kategoriat voidaan kyseenalaistaa juuri kielen merkitystä painottavasta näkökulmasta: kieli on ajattelua strukturoiva tekijä. Tässä suhteessa voisi sanoa, että lingvistisen käänteen myötä Kantin näkemys ajattelua strukturoivista apriorisista periaatteista on käynyt kyseenalaiseksi. Sen sijaan käsitystä ajan ja paikan apriorisista havainnon muodoista ei voida samalla perusteella kumota. Esimerkiksi 1900-luvulla kokeellinen psykologia on voinut myös esittää muita ihmisen kokemusta strukturoivia kokemuksen ja havainnon

edellytyksiä, esimerkiksi värien kokemusta strukturoivia fysikaalisia edellytyksiä. Empiirinen psykologia on paikallistanut tiedon edellytykset voimakkaammin fysikaaliseen ja empiiriseen ihmisen kehoon kuin Kantin aikana olisi ollut mahdollista tehdä. Tosin Kantin käsitys transsendentaalisesta subjektista tarjoaa mahdollisuuksia tulkita se metaforaksi, jolla Kant pyrki nimeämään ja kokoamaa yhteen empiirisen ja fysikaalisen subjektin erilaisia yleisiä tiedon ja kokemuksen edellytyksiä. Transsendentaalinen subjekti voidaan tulkita myös eräänlaiseksi järjelliseksi, yleiseksi ja aprioriseksi sielun rakenteen ja muodon kuvaukseksi, koska Kantilla voidaan nähdä jonkin asteista kristillisestä maailmankuvasta periytyvää dualistista ajattelua. Tällöin voidaan sanoa Kantin hahmottavan subjektin radikaalisti toisin kuin Darwinin evoluutioteorian ja nykyaikaisen empiirisen tieteen näkökulmasta ihmisenä oleminen näyttäytyy.

Kantin kirjoitusten yksi keskeinen merkitys on siinä, että Kant osoitti puhtaan rationaalisen tiedon rajoitukset ja loi siten yhtenä muiden filosofien joukossa perustaa sille, että länsimaisessa ajattelussa tieteelliseksi tiedoksi käsiteltiin empiirinen tieto. Puhdas rationaalisen päättelyn tietä etenevä ajattelu johtaa umpikujiin. Rationaalista päättelyntietä ei voida päätyä päteviin metafyyssisiin väitteisiin. Kant osoitti antiikin Kreikasta filosofian traditiota leimannutta käsitystä vastaan, että empiirinen kokemustieto ei ole harhaa eikä solipsistisesti subjektin luoma todellisuus, vaan empiirisen kokemustiedon perustana on olio sinänsä. Kant samalla osoitti myös naiivin empiristisen lähtökohdan rajoituksia: empiirinen tieteellinen ja pätevä tieto on aina inhimillisen subjektin tietoa. Tiedon intersubjektiivinen pätevyys perustuu inhimillisten subjektien samanlaiseen tiedon rakentumisentapaan. Emme koskaan voi tietää, mitä oliot ovat sinänsä. Tieto maailmasta on aina jo ihmisen tietämisen tavan ja edellytysten muotoilemaa.

Derrida ei puutu näihin keskeisiin Kantin oivalluksiin. Sen sijaan näkisin, että Derrida tuo kirjoituksissaan esiin sen, että tietoa strukturoi kehollisten tiedon rakenteiden lisäksi tekstuaalisuus. Termi *tekstuaalisuus* viittaa Derridalla kaikkien kirjoitettujen ja puhuttujen tekstien ääretömään kokonaisuuteen, jossa merkityksiä muodostetaan. Tämä tekstuaalisuuden kenttä vaikuttaa siihen miten maailmaa ymmärretään. Kieltä ja tekstuaalisuutta korostavat näkemykset tuovat esiin sen, että ei ole olemassa mitään yleistä tai puhdasta tapaa hahmottaa todellisuutta tai subjektia. Niitä aina ymmärretään useiden erilaisten kielellisten ja tekstuaalisten viitekehysten läpi, jotka ohjaavat erilaisia tapoja tematisoida asioita. Ne määrittävät mitä nostetaan esiin ja mikä jää tarkastelun ulkopuolelle sekä ennen kaikkea minä ja millaisena jokin 'nousee' esiin. Usein todetaankin, että dekonstruktiossa tapahtuu transsendentaalifilosofinen siirtymä kieleen (vrt.

Gasché 1985, Pihlström 2001, Rorty 1982). Tällöin ajatellaan, että kun transsendentaalifilosofiaa on leimannut ajatus siitä, että subjektin yleinen intersubjektiivinen rakenne määrittelee sen, miten maailma ymmärretään, dekonstruktiossa kieli on samassa asemassa määrittämässä sen, miten maailma ymmärretään. Esimerkiksi Sami Pihlström on esittänyt kiinnostavan ajatuksen, että Wittgensteinin ja Derridan ajattelussa on kyse uudesta historiallistetusta ja naturalisoidusta transsendentaalifilosofiasta. Hänen mukaansa "transsendentaaliajattelijan päämääränä *ei* ole suljettu metafyysinen systeemi, lopullinen totuus tiedon, kielen tai jonkin muun asian olemuksellisista piirteistä, vaan jatkuva *kritiikin* dynaamisessa liikkeessä pitämä tietoa, kieltä ja muita "annettuja" asioita koskeva transsendentaalinen reflektio, joka viime kädessä pohjautuu subjektin (yksilön tai yhteisön) refleksiiviseen pyrkimykseen ymmärtää *itseään* ja oman toimintansa ennakkoehtoja – sitä, mitä on olla kokeva, tietävä ja kieltä käyttävä olento." (Pihlström 2001, 49)

Voidaan sanoa, että Derridan ja Kantin näkemysten välinen ero heijastaa laajempaa historiallista ja kulttuurista muutosta, joka on 1700-luvulta 2000-luvulle tultaessa tapahtunut. Tätä muutosta voi luonnehtia modernin ja postmodernin ajattelun väliseksi eroksi. 1900-luvulle tultaessa absoluuttisen, rationaalisen ja välttämättömän tiedon ideaali on väistynyt toisenlaisen eettisen käsityksen tieltä, nimittäin kaiken suhteellisuutta (relativisuutta) korostavan näkemyksen tieltä. Derridalla tämä relativismi liittyy myös siihen, miten ajattelun luonne ymmärretään. Ajattelu ymmärretään kielellisiin kulttuureihin liittyvänä piirteenä. Ajattelu tapahtuu kielellisessä ja tekstuaalisessa verkostossa, joka nähdään erojen verkostona. Tätä erojen verkostossa strukturoitunutta ajattelua ei ohjaa mitkään rajalliset tai äärellisesti määriteltävissä olevat kategoriat vaan erilaiset kielenkäyttötavat. Toisin sanoen, ajattelua strukturoi lukuisat erilaiset sosiaaliset ryhmät, jotka luovat erilaisia sääntöjä ja tapoja kommunikatiolle. Esimerkiksi tieteelliset yhteisöt esittävät erilaisia kriteerejä pätevälle päättelylle kuin uskonnolliset yhteisöt. Tässä suhteessa Derridan kirjoitukset edustavat selkeästi postmodernille yhteiskuntaelämälle ja filosofiselle ajattelutavalle ominaista tapaa ymmärtää filosofisen ajattelun mahdollisuuksia. Derrida kiistää minkään yleisen metatason olemassaolon, jolta käsin voisi esittää pätevälle tiedolle kriteerit ja rajoittaa "omat rajansa ylittävää ajattelua". Postmodernille ajattelutavalle ominaisesti Derrida näkee pikemminkin pyrkimyksen arvioida erilaisia tiedon muotoja metatasolta (tieteen, filosofian, taiteen tai uskonnon) ja luoda yhtenäinen standardi tiedolle ongelmallisena. Metatasolle nouseminen merkitsee "omat rajansa ylittävää ajattelua" – länsimaiselle ajattelulle ominaista logosentrismiä, eli uskoa logoksen, järjen ylivoimaisuuteen muihin tiedon

tapoihin nähden. Kaiken kaikkiaan voidaankin katsoa, että Kantin ja Derridan ajattelu tarjoaa hyvin mielenkiintoisen näkymän filosofian historiassa tapahtuneisiin muutoksiin tiedon ideaalissa ja filosofiakäsityksessä, mikä heijastelee hyvin kiinnostavalla tavalla muutoksia yhteiskunnallisen elämän järjestyksessä ja eettisissä ideaaleissa.

## Kirjallisuus

- Derrida, Jacques 1967, *De la grammatologie*. Paris, Les éditions de Minuit.
- Derrida, Jacques 1972, *Marges – de la philosophie*. Paris, Les éditions de Minuit.
- Derrida, Jacques 1972, *Positions*. Paris: Minuit
- Derrida, Jacques 1982, "Deconstruction and the other". Richard Kearney'n Derrida-haastattelu. *Dialogues with Contemporary Continental Thinkers*. Manchester: Manchester University Press. s. 105-126.
- Derrida, Jacques 1985, "Kirje japanilaiselle ystävälle". (Alkup. "L'être à un ami japonais") *Synteesi* 3/1985. Suom. Mauri Pasanen. s. 68-72.
- Derrida, Jacques 1987, "Lettre a un ami japonais". *Psyche. Invention de l'autre*. Paris: Galilée. s.387-393.
- Derrida, Jacques 1992, "Afterw.rds ou, du moins, moins qu'une lettre sur une lettre en moins/ Afterw.rds eli vähintäänkin vähemmän kuin kirje yhdestä kirjaimesta vähemmän". Suom. Outi Pasanen. *Afterwords*. Toim. Nicholas Royle. Tampere: Outside Books 1992. s. 197-217.
- Derrida, Jacques 1994, Force of Law: The Mystical Foundation of Authority". *Deconstruction and the Possibility of Justice*. Toim. Drucilla Cornell, Michel Rosenfeld, David Gray Carlson. New York: Routledge. s. 3-67.
- Derrida, Jacques 2000, "Lain voima – oikeudesta oikeuden mukaisuuteen". Suom. Susanna Lindberg. *Nuori Voima* 2/2000. s. 11-26.
- Gasché, Rodolphe 1985, "Dekonstruktio kritiikkinä". Suom. Pia Sivenius. *Synteesi* 3/1985. s. 32-61.
- Gasché, Rodolphe 1986. *The Tain of the Mirror: Derrida and the Philosophy of Reflection*. Cambridge, Harward University Press.
- Harvey, E. Irene 1986. *Derrida and the Economy of Différance*. Bloomington: Indiana University Press.
- Harvey, E. Irene 1987 "Dekonstruktion lähteillä: Kant, Nietzsche, Heidegger ja Derrida" Suom. Tuija Pulkkinen. *Tiede ja Edistys* 4/ 1987.
- Heidegger, Martin 1979, *Sein und Zeit* (alkup. 1926). 15.painos. Tübingen: Max Niemayer Verlag.
- Heidegger, Martin 1991, *Silleen-jättäminen*. (alkup. *Gelassenheit* 1959). Suom. Reijo Kupiainen. Filosofisia tutkimuksia Tampereen yliopistosta vol. XIX.
- Kant, Immanuel 1990, *Kritik der reinen Vernunft* (alkup. 1781/1787). Hamburg, Felix Meiner Verlag.
- Kant, Immanuel 1997. *Prolegomena* (alkup. 1783). Suom. Vesa Oittinen. Helsinki, Gaudeamus.

- Kauppinen, Jari 1989. *Dekonstruktio ja transsendentaalinen fenomenologia: Edmund Husserlin projekti Jacques Derridan dekonstruktion "alkuperänä"*. Teoreettisen filosofian pro gradu-tutkielma. Helsinki, Helsingin yliopisto.
- Kauppinen, Jari 1992. *Dekonstruktion alkuperistä: Derrida, Husserl, Heidegger*. Teoreettisen filosofian lisensiaattityö, Helsingin yliopisto.
- Kauppinen, Jari 2000. *Atopologies of Derrida – Philosophy, Law and Literature*. Helsingin yliopiston filosofian laitoksen julkaisuja.
- Llwellyn, John 1986. *Derrida on the Threshold of Sense*. London, The Macmillan Press Ltd.
- Oxford Dictionary of Philosophy* 1996. Toim. Simon Blackburn. Oxford: Oxford University Press.
- Pasanen, Outi 1992. "Gasché on de Man and Derrida: Forgetting the Moment of Crisis". Teoksessa *Afterwords*. Toim. Nicholas Royle. Tampere, Outside Books, s. 96-125.
- Pihlström, Sami 2001, "Filosofian traditionaalisuudesta ja transsendentaalisuudesta". *niin&näin* 1/2000. s. 42-52.
- Rorty, Richard 1982, *Contingency, Irony, and Solidarity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Räsänen, Petri 1998, *Kant ja Schopenhauer – transsendentaalisen idealismin suhteesta subjektiiviseen idealismiin ja dogmaattiseen realismiin*. Lisensiaatintutkimus. Tampereen yliopisto: Matematiikan, tilastotieteen ja filosofian laitos.
- Sartre, Jean-Paul 1965, "Eksistentiaлизмikin on humanismia". Helsinki: Otava.
- Silverman, Hugh J. 1994, *Textualities: Between Hermeneutics and Deconstruction*. New York, Routledge.
- Staten, Henry 1985. *Wittgenstein and Derrida*. Oxford, Basil Blackwell.
- Tuohimaa, Marika 1996. *Läsnäolon metafysiikan dekonstruktio Jacques Derridan kirjoituksissa*. Filosofian pro gradu-tutkielma. Tampere, Tampereen yliopisto.
- Tuohimaa, Marika 1999. *Dekonstruktio maailmanhahmotustapa ja metodit Jacques Derridan kirjoituksissa*. Filosofian lisensiaattityö. Tampere, Tampereen yliopisto.

---

**Järjen todellisuus, osa I, Markku Mäen juhlaKirja**  
**Sophopolis: Oulu 2002, (s. 125-145)**

---